

Reina Dokter

## Dankwoord bij de aanvaarding van de Aleida Schot-prijs 1993

*Reina Dokter (1953-2021) studeerde sociale geografie en Slavische talen aan de Universiteit van Amsterdam en was een van de eerste en belangrijkste vertalers van Servo-Kroatische literatuur in het Nederlands taalgebied. Na de Aleida Schot-prijs – voor haar vertalingen van romans van Danilo Kiš en Aleksandar Tišma – ontving ze voor haar vertalingen uit het Servo-Kroatisch in 2013 ook de Martinus Nijhoffprijs.*

# Dankwoord bij de aanvaarding van de Aleida Schot-prijs 1993

Geacht bestuur, leden van de jury, lieve familie, vrienden en belangstellenden, Eind januari zat er tussen de gebruikelijke stapel tijdschriften, kranten en reclame die op zaterdagmorgen bij mij in de bus valt, een envelop met als afzender een adres in Amsterdam, dat mij niets zei. Die envelop zag eruit alsof hij de zoveelste aanbieding bevatte voor een voordelig abonnement op een Engelstalig tijdschrift. U kunt zich daarom mijn verrassing voorstellen toen er een brief in bleek te zitten met de mededeling dat men mij de Aleida Schot-prijs had toegekend, dat wil zeggen, als ik die wilde aanvaarden.

Wie zou zo'n prijs nu weigeren? Ik althans beschouw deze prijs als een blijk van waardering voor het werk van vertalers uit de Slavische talen, uitgesproken door slavisten, die de werken ook in het origineel kunnen lezen en daarbij bij de beoordeling van de kwaliteit van de vertalingen niet alleen hoeven afgaan op al dan niet leesbaar Nederlands. Dat maakt de prijs voor mij bijzonder waardevol.

Toch sloeg ook de twijfel toe: vergeleken met eerdere laureaten is mijn lijstje zelfstandige vertalingen nog niet bepaald indrukwekkend. Maar bovendien: is een feestelijke prijsuitreiking voor vertalingen uit het Servo-Kroatisch – mag ik de taal alstublieft zo blijven noemen? – wel gepast in deze tijd, nu het land waarin de werken zijn ontstaan verscheurd wordt door een bloedig conflict en er een boycot van kracht is tegen de republiek waar de door mij vertaalde schrijvers toevallig allemaal vandaan komen?

Ik heb de prijs uiteindelijk toch met vreugde aanvaard, niet alleen omdat ik meende dat het een goede gelegenheid was om aan te tonen dat er ook waardevolle dingen zijn voortgekomen uit dat nu zo verguisde Servië, maar ook met de overweging dat beide schrijvers die hier via mij bekroond zijn, Danilo Kiš en Aleksandar Tišma hun voornaamste inspiratie hebben geput uit een even bloedig conflict, dat echter niet beperkt bleef tot de gebieden die nu 'het voormalige Joegoslavië' worden genoemd: de Tweede Wereldoorlog. Vreemd genoeg blijken grote kunstenaars steeds weer in staat zelfs uit de meest erbarmelijke menselijke omstandigheden iets goeds te scheppen.

Danilo Kiš en Aleksandar Tiš zijn beiden half joods, half Hongaars van afkomst en komen uit Vojvodina, het vroeger autonome noordelijke deel van Servië dat met zijn grote concentratie minderheden representatief is voor de toestand in het oude Joegoslavië. Zij hebben door hun joodse afkomst de gruwelen van de oorlogsjaren van zeer nabij meegemaakt.

Kiš heeft dat verleden op autobiografische wijze verwerkt in zijn drieluik *Kinderleed, Tuin, as* en *Zandloper*: afwisselend zijn zijn vader en hijzelf de voornaamste personages in deze boeken. Het resultaat is een poëtisch document, een monument voor die vader die niet meer is teruggekeerd uit het concentratiekamp. Het vreemde vind ik dat de indruk die deze boeken bij je achterlaten niet negatief is,

ondanks de sombere afloop waarvan je je als lezer voortdurend bewust bent. Kiš is erin geslaagd bij zijn lezers een warm gevoel van sympathie te wekken voor die prettig gestoorde vader. Ik denk dat ik ook namens mijn collega-vertalers mag spreken als ik zeg dat hij ons echter wel eens tot wanhoop heeft gedreven met zijn breed uitgesponnen vergelijkingen, zijn ellenlange opsommingen, waar schrijvers uit het Slavische taalgebied trouwens een patent op lijken te hebben, met zijn rijke woordenschat en zijn enorme gevoel voor detail. Bij dat alles was Kiš een zeer erudiet man, waardoor achter een schijnbaar simpele zin nog een verborgen toespeling kon zitten. Ik heb er vast wel een paar over het hoofd gezien – en dan doe je de schrijver tekort.

Ook Tiš heeft ongetwijfeld eigen herinneringen verwerkt in zijn romans en verhalen, maar voor zover mij bekend is geen van zijn personages volledig met hemzelf te identificeren. Wanneer de handeling van zijn werk niet in de oorlogsjaren zelf speelt, dan zijn zijn personages dikwijls in het heden nog slachtoffer van trauma's uit de Tweede Wereldoorlog: het zijn bijvoorbeeld vroegere gevangenen die worstelen met de vraag waarom juist zij gespaard zijn gebleven, of oorlogsmisdadigers die niet zijn bestraft en nu met onverwerkte schuldgevoelens rondlopen. Tiš's werk is verhalender, zijn verteltrant veel directer dan die van Kiš; hij windt geen doekjes om de gruwelijkheden, maar beschrijft ze gedetailleerd, soms huiveringwekkend realistisch.

Zijn stijl is zeer compact, en dat brengt mij bij het grootste probleem bij de vertaling van zijn werk: zijn veelvuldig gebruik van in het Nederlands niet bestaande of ongebruikelijke participia, die steeds weer nieuwe bijzinnen of bepalingen vereisen, waardoor juist die compactheid verloren gaat. Twee regels Tiš leveren in vertaling al gauw drie regels Nederlands op, en zinnen worden, om de leesbaarheid te bevorderen, doorspekt met puntkomma's en dubbelepunten die in het origineel niet voorkomen. Je kunt als vertaler niet meer doen dan in de overige aspecten van het vertalen zo dicht mogelijk bij het origineel blijven. Volgens het juryrapport slaag ik daar kennelijk aardig in.

Andere bekroonde vertalers voor mij hebben op dit spreekgestoelte al uiting gegeven aan de wanhoop en paniek die een vertaler bevangt wanneer hij merkt dat hij een schrijver benadeelt omdat het onmogelijk blijkt alle woordspelingen, dubbelzinnigheden en toespelingen adequaat te vertalen. Na deze verzuchtingen zult u zich mogelijk afvragen, waarom, en hoe, wordt iemand eigenlijk vertaler?

In mijn geval is dat in de eerste plaats te danken aan iemand zonder wie ik hier zeker niet had gestaan: Lela Faverey-Zečković. Zij heeft mij indertijd, als vervolg op een op haar initiatief bijeengebrachte vertaalwerkgroep, geïntroduceerd bij Oscar Timmers van De Bezige Bij en daarna op een ongelooflijke manier geholpen bij de vertaling van *Zandloper*. Iedereen die dat boek heeft gelezen, of er zojuist uit heeft horen voorlezen, zal begrijpen dat die vertaling voor een beginneling als ik – het was mijn eerste complete roman – een bijna onmogelijke opgave was. Zonder Lela's hulp en stimulans – soms in de vorm van een stortvloed van verwijten – was het misschien wel nooit iets geworden met dat boek en was mijn loopbaan als vertaalster

al dadelijk gestrand. Toch wilde zij niet dat er als dank een opdracht in de uitgave werd opgenomen; nu neem ik mijn kans waar haar alsnog de verdiende lof toe te zwaaien.

Lela leerde mij vooral waar nodig afstand te nemen van de oorspronkelijke tekst. Ik denk dat de meeste beginnende vertalers huiverig zijn voor vrij vertalen. Zij wist mij er echter van te overtuigen dat Danilo Kiš het zelf belangrijk vond dat een vertaling in de doeltaal zo vloeiend mogelijk liep, zelfs als dat betekende dat de volgorde van een zin radicaal moest worden gewijzigd of dat er zelfs iets helemaal weggelaten moest worden. Dat is ook wel te zien aan de vertalingen van zijn werk in het Frans, die mij weleens al te vrij zijn.

Hier kom ik bij een belangrijk verschil tussen Kiš en de andere twee door mij vertaalde schrijvers. Zowel Aleksandar Tiš als Milorad Pavić zijn boos op hun Franse uitgevers; die sleutelen kennelijk nogal eens op eigen houtje aan de vertalingen, terwijl zij allebei gesteld zijn op een zo letterlijk mogelijke vertaling van hun werk. Ik zal u van elk van beiden een voorbeeld geven.

In *De school der goddeloosheid* van Tiš komt een verhaal voor dat ik 'De gruwelijkste nacht' heb genoemd. De oorspronkelijke titel luidt Najgora noć, dat wil zeggen de 'slechtste', de 'ergste' nacht, een vrij neutraal woord dus. Tiš vroeg mij waarom ik dat niet letterlijk vertaald had; hij vond het thema van zijn verhaal al afschuwelijk genoeg, zei dat hij altijd bewust probeerde in zijn woordkeus niet al te dramatisch te zijn en meende daarom dat ik niet zo'n sterk woord had mogen gebruiken. Ik heb geprobeerd hem uit te leggen dat 'ergste' in het Nederlands niet gebruikelijk is als bijvoeglijk naamwoord, en dat 'een slechte nacht' bij mij althans alleen associaties opwekt met een ernstig zieke of iemand die lijdt aan slapeloosheid. Hij ging akkoord, zij het morrend.

Bij Pavić komt in *Landschap geschilderd met thee* een term voor, door de schrijver zelf verzonnen, die de toekomstige generatie aanduidt die komt na de achterachterkleinkinderen: bele poele. Het zijn dus rijmende woorden; de hoofdpersoon zegt zelfs dat hij die term zo mooi vindt klinken. De letterlijke vertaling is: witte bijen. Met alle respect voor onze eigen Nederlandse taal, ik vind dat niet echt fraai van klank. Wij gingen dus op zoek naar een vergelijkbaar woordenpaar en ik vroeg Pavić wat hij het belangrijkste vond, de kleur of het insect: wat prefereert u, 'blauwe pauwen' of 'blijje bijen'? Nou, daar was geen sprake van, witte bijen moesten het zijn. Het heeft zeker voordelen levende schrijvers te vertalen, je kunt nog eens iets navragen, maar misschien moet je dat niet altijd doen...

De boeken van Kiš en Tiš zijn een blijvend literair document van de Tweede Wereldoorlog. Kiš is helaas veel te vroeg gestorven, maar van Tiš kunnen wij in de toekomst nog wel het een en ander verwachten. Ik weet dat hij al sinds de Tweede Wereldoorlog een dagboek bijhoudt; ongetwijfeld doet hij dat ook nu nog, voor zover hij daarvan niet weerhouden wordt door gebrek aan papier – een gevolg van de boycot. Die geschriften en de literaire werken die daaruit hopelijk nog zullen voortkomen, zullen een document worden van de betreutswaardige gebeurtenissen die zich nu afspelen in het vroegere Joegoslavië. Juist datgene wat

mij zo aantrok in dat land, heeft het nu uiteen doen vallen: het was een smeltkroes van culturen waar vier religies en talloze nationaliteiten naast elkaar en door elkaar leefden zonder noemenswaardige conflicten. Je vond er prachtige cultuurmonumenten, een veelzijdige literatuur en een boeiende folklore.

De hoofdfiguur van het boek dat bij mij op stapel staat, *De kapo*, is een oorlogsmisdadiger die berouw heeft van zijn misdaden. Tiš schreef het in 1987; als ze het hadden gelezen, had het een waarschuwing kunnen zijn voor al diegenen die nu weer diezelfde wandaden plegen. Laten wij hopen dat de oorlogsmisdadigers van nu, welke nationaliteit ze ook mogen hebben, spoedig de gelegenheid zullen krijgen hun zonden te overdenken.

Ten slotte wil ik nog even stilstaan bij mevrouw Josine van der Grijp. Ik heb begrepen dat het grotendeels aan haar te danken is dat ik hier sta, omdat zij wenste dat een deel van haar nalatenschap werd gebruikt om een vertaler uit het Servo-Kroatisch te bekronen. Ik heb haar zelf maar een keer vluchtig ontmoet; ik ken een deel van haar werk uit publicaties in het blad van de Vereniging Nederland-Joegoslavië. Zij vertaalde ook uit het Nederlands in het Servo-Kroatisch en waagde zich daarbij zelfs aan gedichten, die ik in haar vertaling soms mooier vond dan het Nederlandse origineel. Ongetwijfeld heb ik ook eerdere vertalingen van haar gelezen, want ook toen ik nog geen Slavische talen studeerde, las ik alles wat er over Joegoslavië in het Nederlands te lezen viel. Maar dat was in de tijd dat ik mij zelf nog niet met vertalen bezighield, en het is vreemd, maar dan let je er niet op wie dat werk heeft verricht, of de vertaling moet zo slecht zijn dat je je eraan stoort.

Ik hoop dat niemand zich ooit op die manier aan mijn vertalingen zal storen. De Aleida Schot-prijs is voor mij een grote stimulans om door te gaan met dit werk. Ik dank de jury hartelijk voor hun lovende woorden. Ik ben ook bijzonder blij met de hartverwarmende reacties die ik ontving van mij soms volslagen onbekenden; vanaf deze plek wil ik iedereen die gereageerd heeft dan ook hartelijk bedanken.

Ik moest alleen wel even glimlachen toen ik, in het boekje dat is uitgegeven ter gelegenheid van de eerste uitreiking van de prijs, de doelstelling zag: de prijs is bestemd voor jonge vertalers (dank u!) die ‘zich geheel en al aan deze taak hebben gewijd’. Mogelijk om deze illusie in stand te houden, zijn de gegevens over de verschillende werkzaamheden die ik naast het vertalen heb verricht, weggelaten uit mijn personalia. Dus, huidige en vroegere werkgevers en collega’s hier verzameld, ik heb u wel degelijk genoemd! Ik betwijfel of er literaire vertalers uit de kleinere talen bestaan die echt uitsluitend met vertaalwerk hun boterham kunnen verdienen. Ik zie het meer als een enigszins uit de hand gelopen hobby waar ik af en toe voor beloond word, in de vorm van geld of zoals nu, met een feestelijke bijeenkomst, een oorkonde en een complimenteaus juryrapport!

Dank u wel!